

2014-05-01

จรรยา จาตุก : ลิเก

สุรพล วิรุฬห์รักษ์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jamjuree>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

วิรุฬห์รักษ์, สุรพล (2014) "จรรยา จาตุก : ลิเก," *Jamjuree Journal*: Vol. 16: Iss. 2, Article 6.

DOI: 10.58837/CHULA.JAMJUREE.16.2.5

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/jamjuree/vol16/iss2/6>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Jamjuree Journal by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

๑๗๐๑ ๑๐๓๓ :

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ นิสิตเก่าคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ปีการศึกษา ๒๕๐๕ – ๒๕๐๙

ลิเก

ศูนย์พัฒนกิจและนิสิตเก่าสัมพันธ์

ลิเก เป็นละครร้องรำทำเพลงที่คนแสดงเต้นบทร้องและบทพูดตามโครงเรื่องที่คนบทบอกไว้เป็นแนวก่อนการแสดง ลิเก เป็นการแสดงที่สืบทอดมาจากการสวดสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า เรียกเป็นภาษาอีสานว่า “ซิกเกรอ” zikr ในภาษาอาหรับเรียกว่า “ซิกิร” zikir เมื่อแพร่เข้ามาในอินโดนีเซียและมาเลเซีย ก็เรียกเป็นภาษามลายู “ดีเก และยิเก” djikay, jikay ครั้นแพร่เข้ามาถึงพระนครในรัชกาลที่สาม คนไทยจึงเรียกว่า “สวดแขก” หรือ “ยี่เก” yikay

ในรัชกาลที่ห้า ยี่เก ที่เป็นการสวดแขกนั้น คนสวดเป็นชายประมาณแปดคนนั่งล้อมวงตีกลองรำมะนา เมื่อต้นบทร้องนำแล้วลูกวงก็ร้องรับพร้อมตีรำมะนาให้ระทึกใจ ต่อมาการสวดก็ค่อย ๆ กลายเป็นการร้องตอบโต้กันเพื่อความสนุกสนานอย่างที่ปัจจุบันเรียกว่า “ลำตัด” ในเวลาเดียวกันนั้นมีการสวดของไทยที่นิยมกันมากเรียกว่า “สวดคฤหัสถ์” แสดงโดยฆราวาสชายสี่คนถือตาลปัตรแสดงล้อเลียนการสวดพระอภิธรรมในงานศพ แล้วต่อด้วยละครชุดสั้น ๆ ล้อเลียนคนต่างชาติต่างภาษาจึงเรียกว่า “ออกภาษา” พวกสวดคฤหัสถ์ได้นำ “ยี่เก” มาแสดงนำเป็นชุดแรกเพราะเห็นว่าศักดิ์สิทธิ์ คนดูพากันเรียกว่า “ยี่เก” แทนที่จะเรียกว่าสวดคฤหัสถ์

ประมาณ พ.ศ.๒๔๔๐ ยี่เก พัฒนาการแสดงออกภาษาเป็นละครเรื่องยาว โดยนำโครงเรื่องของละครนอกและละครพันทางมาใช้แต่คนแสดงต้นบทร้องบทพูดเอาเอง ยี่เกจึงเป็นละครอย่างใหม่ของไทยแต่ยังเรียกกันติดปากว่ายี่เกไม่เรียกว่าละคร พระยาเพชรปानी(ตรี) ข้าราชการกรมวังเป็นคนแรกที่ตั้งคณะลิเกผู้หญิงที่เป็นภริยาท่านและสร้าง “วิก” คือโรงลิเกเก็บบัตร์เข้าดูอยู่ที่บ้านของท่าน คือตรอกพระยาเพ็ชรนอกกำแพงเมืองตรงข้ามวัดราชนัดดา ในปัจจุบัน พระยาเพชรฯได้ออกแบบชุดลิเกให้ต่างไปจากละคร โดยนำเครื่องแต่งกายขุนนางสวมเสื้อเข้มขาบ นุ่งโจง สวมถุงน่อง สวมสายสะพายตำรวจหลวง ประดับเหรียญนพรัตน์ราชวรารักษ์พร้อมโบว์ที่ไหล่ สวมปิ่นจูหรีงยอดหรือชฎาคล้ายละคร ต่อมาก็แปลงให้มีผู้ชายเล่นแบบพระชฎามหากษัตริย์ปัจจุบันเรียกว่าชุด “ลิเกทรงเครื่อง” สำหรับดนตรีก็นำวงปี่พาทย์ละครและระเบียบธรรมเนียมละครนำมาใช้รวมทั้งการรำ ปัจจุบันลิเกนิยมในช่วงปีพาทย์มอญอย่างเห็นบรเลงในงานศพ เพราะมีเสียงดังและมีเครื่องจังหวะเป็นเสียงต่าง ๆ ที่บรเลงเป็นสำเนียงเพลงออกภาษาได้ดี จึงอาจกล่าวได้ว่าลิเกเป็นทายาทของละครนอกและละครพันทางนั่นเอง

ในรัชกาลที่หก พระองค์ทรงเรียก “ยี่เก” ว่า “ลิเก” likay อย่างเป็นทางการ และในรัชกาลนี้ลิเกได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในพระนคร และกระจายออกไปยังจังหวัดใหญ่ ๆ ในภาคกลางเพราะลิเกใช้ภาษากลาง แต่ก็เคยไปแสดงไกลถึงภาคอื่น ๆ บ้าง เช่นที่นครราชสีมาโดยมีฉากตกเป็นภาษาถิ่นบ้านเรือนของลิเกในต่างจังหวัดมักกระจุกตัวกันอยู่หลังสถานีรถไฟซึ่งเป็น

แหล่งชุมชนเมืองในยุคนั้น เพราะเจ้าภาพมาติดต่อกว่าจ้างได้สะดวก ลิเกเหล่านี้เป็นคณะลิเกเร่ที่มีได้โม่หรือเจ้าของคณะกับผู้แสดงและนักดนตรีพร้อมทั้งเครื่องแต่งกายครบครัน ลิเกจัดการแสดงเป็นสองอย่าง อย่างแรกเป็น “งานหา” คือมีเจ้าภาพจ้างไปแสดงที่บ้านงานหรือที่วัด กับ “งานปิดวิก” ซึ่งคณะลิเกอาศัยเรือบรรทุกข้าว ออกเร่ไปตามแม่น้ำลำคลองในภาคกลาง เมื่อถึงชุมชนก็หาที่โล่งใกล้ชุมชน ตั้งเวที ล้อมรั้วเก็บค่าดูจึงเรียกว่า “ปิดวิก”

ลิเกมีรายได้อีกส่วนหนึ่งมาจากการขายพวงมาลัยให้คนดูซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงได้ซื้อไปคล้องคอพระเอกที่ชื่นชอบ ผู้หญิงเหล่านี้เรียกกันว่า “แม่ยก” รายได้จากแม่ยกจึงสำคัญมากต่อความอยู่รอดของลิเก เมื่อมีรายได้ดี ลิเกก็พัฒนาให้การแสดงหรูหราขึ้นทั้งเครื่องแต่งกาย ดนตรี การรำ จนถึงขึ้นนำพระราชนิพนธ์บทละครโอเหินาของรัชกาลที่สองมาแสดงตามบทพระราชนิพนธ์โดยไม่มีการดัดแปลง และร่ำอย่างละครรำของหลวง ดาราลิเกคนสำคัญในยุคนี้นี้คือ ดอกดิน เสือสง่า ผู้คิดทำนองเพลง “ราชินีเกลิง” หรือ “ราชินีเกลิง” ที่ดัดแปลงมาจากเพลงสำเนียงมอญเพื่อใช้ร้องต้นดำเนินเรื่องในการแสดงลิเกโดยเฉพาะ คนทั่วไปเรียกว่า “เพลงดอกดินหรือเพลงลิเก” ดารารุ่นต่อมาคือ หอมหวล นาคศิริ ผู้มีชื่อเสียงในการต้นกลอนราชินีเกลิงได้ยาวมากและไพเราะมากทำให้การต้นกลอนราชินีเกลิงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการแสดงลิเก

สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ.๒๔๘๔-๒๔๘๘ วัตถุประสงค์ในการทำเครื่องลิเกขาดแคลน เรื่องราวแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ ก็ล้าสมัย หอมหวล นาคศิริได้มาเปิดวิกลิเกที่ตลาดทุเรียน บางลำพู จัดแสดงเป็นเรื่องร่วมสมัย มีการแต่งกาย และการแสดงแบบสมจริง เช่นแต่งชุดทหารเรือ และการกระโจนลงน้ำจริง ๆ แต่ยังคงร้องเพลงราชินีเกลิง เพื่อแสดงความเป็นลิเกเอาไว้ ส่วนลิเกโดยทั่วไปยังคงแสดงเหมือน

ลิเกทรงเครื่องในรัชกาลที่ ๖

ลิเกลูกหมด

ลิเกป่า

หอมหวล นาคศิริ เมื่ออายุ ๒๘ ปี ในชุด โอเหินา

ฉากและเวทีลิเกแบบเดิม

ภาพปกหนังสือลิเกโดยจักรพันธ์ โปษยะกฤต ศิลปินแห่งชาติ

เดิม แต่ลดเครื่องแต่งกายลงเป็นแบบชาวบ้าน คือตัวพระสวมเสื้อคอกลม แขนสั้นนุ่งโจงกระเบนมีผ้าคาดพุง ตัวนางนุ่งจีบหรือโจง สวมเสื้อ ห่มสไบ เรียกว่าชุดลูกหมด หรือ “ลิเกลูกหมด” ในตอนต้นรัชกาลปัจจุบัน บ้านเมืองเพิ่งพ้นจากสงคราม ลิเกก็เริ่มฟื้นฟูการแสดงให้งดงามขึ้นบ้าง โดยมีเสื้อ กักปักเพชรสวมทับเสื้อคอกลม นำ “เพชรหลา” คือแถบเพชรที่ชายเป็นหลา มาทำเป็นสร้อยคล้องคอและคาดศีรษะประดับขนนกแต่พองาม พัฒนาการของลิเกมีมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะกล่าวพอสังเขป คือ

๑. รูปแบบการแสดง ที่จัดเป็นลำดับ เริ่มตั้งแต่การโหมโรง การออกแขกแนะนำการแสดงและคนแสดง การแสดงละคร การลาโรง ปัจจุบันช่วงละครนั้นกลายเป็นละครเพลงลูกทุ่งที่ไม่เน้นเนื้อหาอะไรมาก นอกจากเพลง และการแสดงของทางเครื่องหรือแดนเซอร์ สำหรับรูปแบบการรำของลิเกแต่เดิมจะอิงกระบวนท่าของละครรำ แล้วykkย้ายท่าทางของแต่ละคนให้ดูแปลกตาเป็นลีลาท่าทางเฉพาะตน แต่ปัจจุบันมีลูกหลานลิเกเข้าศึกษาในวิทยาลัยนาฏศิลป์เป็นจำนวนมาก ทำให้การรำทางลิเกเลือนหายไป และไม่ค่อยมีคนแสดงคิดทำใหม่ ๆ ขึ้น

ชุดพระเอกลิเก พ.ศ.๒๕๕๖

๒. เครื่องแต่งกาย เปลี่ยนแปลง มาตลอดจากการนุ่งห่มประดับเครื่อง เพชร มาเป็นตัวพระเอกแต่งกาย สำเร็จรูปด้วยเสื้อแขนยาว นุ่งกางเกง และและสวมกระโปรงทับแทนที่ผ้า นุ่งโจง ปักเพชรพราวทั้งตัว พร้อม เครื่องประดับศีรษะเพชรประดับขน นกขนาดใหญ่มาก ผู้แสดงแต่ละคนมี เครื่องแต่งกายของตนเองหลายชุด เมื่อเครื่องแต่งกายเก่าหรือชำรุดก็แกะ เพชรไปใช้ใหม่ได้ ตัวนางจากชุดนุ่ง จีบสวมเสื้อห่มสะไบกลายเป็นชุดเสื้อ รัดรูป สวมกระโปรงบานหลายชั้นประดับกระบังหน้าเพชรขนาดใหญ่ สายสร้อยเพชร ต่างหูเพชร กำไลเพชร สำหรับชุดตัวพระมีราคาเฉลี่ยประมาณ หนึ่งแสนบาทเมื่อเทียบกับค่าแรงขึ้น ต่ำวันละสามร้อยบาท ใน พ.ศ. ๒๕๕๗

๓. เวที เดิมเป็นเวที่ยกพื้น ขนาดกว้างห้าเมตรลึกสามเมตรมีเวที ดนตรีต่อไปทางซ้ายมือคนดูอีกสาม เมตร ด้านหลังเป็นที่พักคนแสดงและ แต่งตัว มีฉากเขียนเป็นภาพท้องพระ โรงกันหน้าโรงกับหลังโรงให้มิติชัด มี หลังคาคลุมทุกส่วน ปัจจุบันเป็นเวที ลอยฟ้าคือไม่มีหลังคา เวทีมีขนาดใหญ่กว้างประมาณ ๑๐-๒๐ เมตร ส่วนหน้าเป็นเวทีแสดง ส่วนกลาง ยกพื้นเป็นที่นั่งของฉากภายในอาคาร

เวทีลิเก พ.ศ.๒๕๕๕

เวทีลิเกแบบเดิม

ส่วนในยกสูงขึ้นไปเป็นที่ตั้งวงดนตรี ส่วนฉากเป็นไวนิลขนาดกว้างเท่าเวทีสูง ประมาณ ๓-๕ เมตร พิมพ์รูปลดทอนพร้อมชื่อคณะ

๔. การดัดแปลงลด ลดความสำคัญลงเพราะมีไมโครโฟนพร้อมหูฟัง สำหรับคนแสดง ที่ฟังการบอกบทจากข้างหลังฉากได้โดยไม่ต้องตนเอง ทำให้ ศิลปะการดัดแปลงลดที่ถือว่าเป็นจุดเด่นของลิเกเสื่อมไป

๕. วงปี่พาทย์ เปลี่ยนจากวงปี่พาทย์ไทยที่มีตะโพนมโหรีได้รับการร้อง ราชานิเกลิงที่เป็นเพลงสำเนียงมโหรี มาเป็นวงปี่พาทย์มโหรีหรือปี่พาทย์นาง หงส์ อย่างที่เห็นบรรเลงในงานศพ และเพิ่มเครื่องสากลที่เดิมมีเพียงกลองชุด เป็นวงลูกทุ่งขนาดเล็กสำหรับการเต้นของหางเครื่อง

๖. หางเครื่อง คือชุดนางรำประมาณ ๘-๑๒ คนแต่งกายด้วยชุดฟู่บาน ออกมาเต้นประกอบการร้องเพลงยอตนนิยมของพระเอก และเปลี่ยนชุด ๆ นี้ คืออิทธิพลของการแสดงลูกทุ่งที่ลิเกยืมมาเพื่อเพิ่มความนิยมในการแสดงลิเก

ลิเก ในปัจจุบันมีจำนวนน้อยลง แต่ยังคงหาได้ในภาคกลางตั้งแต่ ประจวบคีรีขันธ์ถึงพิจิตร โคราช และจันทบุรี อย่างไรก็ตามยังมีลิเกทางสถานี

ลิเกคณะศิษย์ศิลปกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โทรทัศน์ของลิเกโดยเฉพาะ และมี โรงเรียนวัดสระแก้วที่อ่างทองซึ่งฝึก เด็กจำนวนมากให้เล่นลิเกหารายได้ เรียนหนังสือและทำอาชีพ นอกจาก นี้ยังมีการจัดการศึกษาวิชาลิเกใน โรงเรียนและในสถาบันอุดมศึกษา หลายแห่ง เช่นวิชา ลิเก (๓ หน่วยกิต) ที่ภาควิชานาฏยศิลป์ สาขานาฏยศิลป์ ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นลิเกที่ พัฒนามาเป็นละครของไทย แต่ลิเก ดั้งเดิมของมาเลย์ก็ยังมีแสดงอยู่ใน ภาคใต้ เช่น ลิเกป่า ลิเกปันทน ลิเก สูลู

การแสดงลิเกในปัจจุบัน อาจ แบ่งได้เป็นสามแนว แนวที่หนึ่งเป็น

ลิเกแบบดั้งเดิม เริ่มด้วยการโหมโรง ปี่พาทย์ แล้วออกแขกประกาศเรื่อง พร้อมขอบคุณเจ้าภาพกับคนดู ต่อ ด้วยการแสดงละครจักร ๆ วงศ์ ๆ สมควรแก่เวลาก็รวบรัดจบลง แล้ววง ปี่พาทย์บรรเลงเพลงลา แนวที่สอง เป็นแบบผสมลูกทุ่ง คือเพิ่มการร้อง เพลงลูกทุ่ง หางเครื่อง และเครื่อง ดนตรีสากล แนวที่สามเป็นการแสดง สาธิตให้คนรุ่นใหม่ได้เห็นพัฒนาการ ของลิเกในอดีต เช่น ลิเกทรงเครื่อง และ ลิเกลูกหมัด แสดงบทละครนอก เช่น พระอภัยมณี และ ขุนช้างขุนแผน

ลิเก เป็นละครไทยที่ปรับเปลี่ยน ส่วนประกอบการแสดงมาตลอดเพราะ ปรัชญาของลิเกที่พระยาเพชรปानी กราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้ง เสด็จไปทอดพระเนตรลิเกที่วิกพระยา เพชรฯ ว่า ลิเกต้องแต่งตัวให้สวย เล่น ให้ขบขัน และเล่นให้เร็วทันใจ เพราะ ผู้หญิงที่เป็นกลุ่มคนดูหลักชอบดู เมื่อ มีผู้หญิงไปดูมากผู้ชายก็ตามไปดูผู้หญิง และ ลิเกเป็นนาฏยพานิช “กิจที่เล่น ลิเกก็เพื่อจะหาเงินค่าดู เล่นอย่างไร จะได้เงินมากก็ต้องเล่นอย่างนั้น” ลิเก จึงเปลี่ยนไปตามใจคนดูตลอดเวลา คงจะมีแต่เพลง ราชานิเกลิง ที่บ่งบอก ถึงความเป็นลิเกในปัจจุบัน ลิเกจึงอยู่ ได้ด้วยตนเองอย่างยั่งยืนตลอดมา จนถึงปัจจุบัน

• • • • •